

RAPORTUL DINTRE DIALECTOLOGIE ȘI ANTROPONIMIE REFLECTAT ÎN DOMENIUL PORECLELOR

DE

AL. CRISTUREANU

Cercetarea de față ce se bazează pe un material documentar de porecle¹ provenit din toate părțile țării, mai bogat fiind reprezentate Transilvania, Crișana, Maramureșul, Banatul, Oltenia și nord-vestul Moldovei și al Munteniei. Documentația utilizată are ca surse exemplele culese prin : a) *Chestionarul IV, Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, 1930, elaborat de „Muzeul limbei române“, dintr-un număr de 174 localități ; b) Chestionarul (numit convențional în lucrările de antroponimie *Chest. O*) elaborat de semnatarul acestor rânduri, cu răspunsuri primite de la studenții filologi ai fostului Institut Pedagogic de 3 ani din Cluj, în perioada anilor 1966 —1974, din aproximativ 800 de localități ; c) material preluat din „Arhiva de onomastică“ a Facultății de Filologie din Cluj-Napoca, ce include aproximativ un număr de 500 de lucrări ale absolvenților facultății, având ca temă cercetări exhaustive de antroponimie, toponimie sau dialectologie. La acestea se mai adaugă câteva exemple rare din localități cunoscute de autor² sau cercetate prin anchete de onomastică.

Situându-ne pe poziția cercetătorului de antroponimie, considerăm că multiplele raporturi interdisciplinare între cele două ramuri ale lingvisticii, dialectologia și antroponimia, dau noi dimensiuni cercetărilor de limbă, relevând concomitent o serie de implicații sociolingvistice. Cercetarea de față are în vedere următoarele aspecte :

1) reflectarea particularităților fonetice și lexicale în domeniul poreclelor locale (aspect relativ mai puțin interesant); 2) felul în care se reflectă învechirea (uzura) unor rostiri sau cuvinte dialectale în domeniul poreclelor; 3) raporturile (contactele) interdialectale reflectate în unele porecle; 4) raportul între graiul local și limba literară.

¹ Definim poreclea ca „denumire dată, de obicei, în bătaie de joc unei persoane“.

² De exemplu, satul natal al autorului, Țaga, jud. Cluj, la 18 km sud-vest de Gherla, orașul Blaj, cartierul Veza (fost sat), precum și orașele Dej, Gherla și împrejurimile lor.

Exemplele următoare, toate inedite, fac parte dintr-o documentație care se extinde pe un interval ce consemnează realități lingvistice existente cu 54 de ani în urmă (respectiv, anii 1930—1931, când s-au primit răspunsurile la Chestionarul IV), pînă în perioada contemporană, optica celor ce atribuiau porecle relevînd anumite mutații în domeniul analizat.

1) Reflectarea particularităților dialectale fonetice sau lexicale este un fapt de la sine înțeles, oarecum banal. Intrarea acestor forme sau cuvinte în domeniul numelor proprii presupune însă deplasări conotative de sens, bazate pe o variată gamă ce se extinde de la persiflarea întîmplătoare, uneori poate spontană, la alcătuirea unor porecle impregnate de maliție, elaborate într-un autentic spirit grotesc. Toate acestea provoacă uneori și schimbarea aspectului formal prin deformarea voită a cuvîntului prefăcut în poreclă.

Pentru dialectolog, dar și pentru onomast, devin interesante din punct de vedere documentar acele exemple de porecle (uneori devenite și nume de familie) care sînt alcătuite din regionalisme sau variante ale lor relativ mai puțin cunoscute, adeseori situate chiar la periferia lexicului dialectal, avînd o arie geografică restrînsă. În cele ce urmează relevăm astfel de exemple pe care le considerăm interesante din punct de vedere fonetic sau lexical, preluate exclusiv din aria subdialectului crișean.

De pildă, porecla *Morcovelu*³, atribuită unor indivizi pentru faptul că unul „e mic și slăbuc ca un morcovel“ (Fundătura, Cluj), iar celălalt e la înfățișare „mic și roșu“ (Dăbîca, Cluj), din localități aproape învecinate, nu prea departe de Gherla, reține atenția dialectologului prin faptul că atestă o zonă în care labio-dentala *v* urmată de *e* se află în stadiul transformării ei în *j*. Numele *Găzdăgoi*, formate din subst. *găzdăcoi* prin asimilare consonantică, apar ca porecle date pentru doi inși, unul locuind în Chiștag, Bihor, nu prea departe de orașelul Aleșd, iar altul la Corund, localitate situată în limita de vest a județului Satu Mare. Ambii erau *găzdăgoi*, adică „bogătași“, remarcîndu-se în trecut prin lăcomia lor de a poseda cît mai mult pămînt.

O arie destul de restrînsă are porecla *Pocos* și desigur apelativul *pocos*, însemnînd „chel“, format prin metateză de la regionalismul *cópos*, provenit din maghiarul *kopasz*. Porecla este atestată la Batarci, în ținutul Ugocei, din vestul Țării Oașului, aflat la extremitatea nord-vestică a țării. Tot acolo aflăm poreclele *Bosorcău* și *Bosorcoie* pentru doi inși care, chipurile, ar fi „vrăjitori“ și ar putea provoca boli sau ar seca laptele vacilor. Etimoanele acestor cuvinte sînt regionalismele românești *bosorcău* și *bosorcoie*, datorate tot influenței maghiare (com. prof. Teodor Mîndruți, a. 1974)⁴.

Din numeroasele exemple de porecle formate de la cuvinte dialectale ale subdialectului crișean sau din zonele de interferență ale acestuia cu alte subdialecte, reținem cîteva cu etimoane relativ mai puțin

³ Dăm transcrierea fonetică numai în cazul cînd ea devine relevantă pentru descifrarea sensurilor și pentru formarea poreclelor.

⁴ Com. = comunicat; relațiile de acest fel sînt preluate din lucrări de diplomă ale filologilor absolvenți, dar autorul a cerut ulterior celor deveniți profesori unele informații suplimentare. Am notat prin *a.* anul culegerii poreclelor. Indicația cronologică dovedește, pentru anumite pronunțări și mai ales pentru cuvintele dialectale, stadiul de „eroziune“ al dialectului prin arhaizare sau cel de penetrație a unor pronunțări și cuvinte literare în limba populară.

departe de Baia Mare, toate atestate cu aproximativ un deceniu în urmă. Reactivarea acestui cuvânt ca numire neoficială, de exemplu a „vicepreședinților“ de consiliu popular, nu e lipsită de o anumită ironie.

În schimb, denumirea *Chentes*, de la Scărișoara, reprezintă doar o amintire a luptelor duse de moți, la 1848, împotriva *chinteșilor*, adică a soldaților din armata lui Kossuth (a. 1975).

Alte porecele conțin numiri deja perimate față de uzul literar actual, ca de exemplu *Borneu*, avînd la bază regionalismul *borneu* ce înseamnă „raniță“, nume de batjocură dat unui cocoșat, la Filea de Jos, jud. Cluj (com. prof. Iosif Sima, a. 1972).

Din orașul Ineu, jud. Arad, ne-au parvenit exemplele *Angleuș* și *Iopan* (a. 1966), care însemnau în vorbirea populară dinainte de Unirea din 1918 *englez* și *japonez*, ultimul ins fiind asemuit cu japonezii, despre care presa ilustrată și calendarele au făcut multe comentarii în timpul războiului ruso-japonez din 1904—1905. Azi, în fața denumirilor actuale preluate din limba literară, cuvintele *angleuș*, *iopan* ca și *muscan*, ultimul însemnînd în Transilvania „rus“, sînt plasate la periferia vocabularului dialectal. Tot reactivare a unui element din lexicul local este și porecla *Cenușotcă*. În felul acesta, în perioada interbelică, a fost rebotezat un servitor al unui evreu, de către un consătean mai glumeț, care l-a văzut plin de *cenușă* pe cînd sufla de zor într-un foc care se aprindea prea încet (Ghirolt, Cluj). Denumirea este preluată din basme, în care *Cenușotca*, în anumite ținuturi, însemna „Cenușareasa“.

Cazurile în care aflăm în domeniul porecelor r o s t i r i s a u c u v i n t e învechite, socotite bătrînești, demodate, de către anumiți vorbitori — devenite cu timpul și porecelele altora — sînt interesante pentru o mai clară apreciere a raportului între elementele arhaice și regionale din structura unor graiuri, într-o anumită perioadă. De exemplu, porecla *Chipă* de la Dragu, jud. Sălaj (a. 1966), implică ridiculizarea pronunțării învechite neliterare a cuvîntului *pipă* „lulca“, cu palatalizarea labialei inițiale, din vorbirea unui bătrîn, care a fost transferată ca poreclă și pentru ginerele său.

Învechită le apare multor țărani și interjecția *ha!* — de unde și porecla *Ha* moștenită la a patra generație, în Gîrbou, Sălaj (a. 1966). Mai există și un *Gligoru lui Ha* la Șpălnaca, jud. Alba, nu prea departe de Ocna Mureș (a. 1966). La Urișor, lângă Dej, din același motiv, o familie e poreclită *A lui Ha* (a. 1980), iar după un tic de vorbire a unui ins care atunci cînd era strigat răspundea cu *ha* și *hău*, a apărut, în satul Nima, dintre Dej și Gherla, numele de batjocură *Hahău* (a. 1974, com. prof. Maria Oșorheanu).

Tot perimată este considerată utilizarea cuvîntului *placă!*, cu sensul de „pofliți!; vă rog!“, preschimbat în porecla *Placă* din satul Urișor, de lângă Dej (a. 1980). O poreclă similară formată după adesea repetata expresie a unei femei: *Placă m-asculta*, exista și la Pomi, jud. Satu Mare (a. 1974). De la Șiad, din nordul județului Arad, semnalăm porecla familială *Boda* (a. 1981), fiindcă bunicul lor mulțumea așa cînd era servit; considerăm cuvîntul o prescurtare a lui *bogdaproste!*, deja aproape dispărut în registrul dialectal local.

3) Raporturile (contactele) interdialectale se reflectă prin anumite provincialisme (sau regionalisme) necaracteristice graiuri-

rilor⁵, prezente în limbajul unor persoane strămutate (temporar sau definitiv) în alte părți și devenite porecele lor. Fenomenul a fost semnalat de mulți dialectologi și antroponomasți, fără a se constitui într-un capitol sau un studiu aparte.

De pe poziția limbajului popular local (de obicei cel rural), pot fi respinse colectiv și ironizate de către localnici pronunțările și cuvintele dialectale deosebite de cele din limbajul comun al unei localități sau al unui ținut, la un moment dat, fiind considerate ca insolite sau oarecum bizare, iar persoanele care le folosesc devenind ținta ironiei lor.

Deoarece ne referim la substituirea unor cuvinte prin transferuri interdialectale din alte zone, efectuăm analiza ce urmează grupându-le după subdialectele care constituie sursa lor lingvistică directă, indiferent dacă e vorba de formule de adresare, expresii sau cuvinte izolate. Din subdialectul muntean, de exemplu, a parvenit în Banat, la Măru, în jud. Caraș-Severin, formula de adresare *bre*, caracteristică Munteniei și Dobrogei, vorbitorul utilizând-o cu plăcere, socotind că spune un cuvânt ales, probabil literar, până când s-a ales cu *Bre* ca nume de batjocură (a. 1930). Dar și în Oltenia, la Ianca Nouă, din lunca Dunării, relativ aproape de Corabia, cineva a fost numit *E de loate* deoarece repeta mereu această expresie caracteristică vorbirii din Muntenia. Revelatoare e și întâmplarea unui oltean, devenit miner la Lupeni, jud. Hunedoara, în imediata vecinătate a provinciei sale natale. Din primele zile ale stabilirii sale acolo, s-a avîntat cu multă degajare în horă și a început să strige cu mult aplomb, ca în satul lui: *I-auzi, ia!* Provoacă ilaritate printre localnici, a și fost poreclit cu vorbele acestei strigături, dînd și prilejul cîtorva localnici — dintre care mulți cu pretenții de urbanitate — să comenteze întâmplarea cu un plus de amănunte puțin binevoitoare, pretinzînd că toți oltenii ar juca, chipurile, desculți, prin preajma bisericilor, strigînd numai așa (a. 1970).

Un alt caz, interesant pentru a reliefa contactele interdialectale, este cel al unui moldovean băștinaș din Voinești, jud. Vaslui, despre care un informator relatează: „Amu aista a fost și el prin Dîmbovița vro cîțiva ani; cînd a vînit de acolo le spunea la *agudi, dudi*“, de unde porecla *Dudi* (com. prof. Iulian Dogaru, a. 1978).

Moldovenismele utilizate în afară de aria lor dialectală apar în porecle de tipul *Perja*, de la *perjă* „prună“, din vocabularul unui moldovean stabilit în orașul Covasna, sau în cazul moldovencei poreclită *Chișleag*, stabilită în Gherla, „care se tot laudă cu *chișleagul* lor din Moldova“ (com. prof. Maria Moldovan).

Deosebirile între graiuri se relevă prin exemplele *Băsălagă*, *Cîrnea*, *Cocoradă* și *Piță*. De pildă, unui muntean venit din ținutul muntos al moșilor

⁵ Pentru porecelele de tipul celor analizate, vezi Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, 1936 (exemplele *Alo pe sub fereastră* și *Geanul* din „glosar“ și p. 122, 199); Ștefan Pașca, *Supranume colective intercomunale*, în „Dacoromania“, vol. VIII, Cluj, 1936 (exemplele *Ha di la Galda*, *Și la șîpol*, *Căhăli*, *Cană*, *Cheltei* și *Adă cană să bag mreana*, p. 206); Ștefan G. Gîosu, *Despre porecle*, în „Cum vorbim“, I, 1949, nr. 9, p. 11 (porecla *Acu*); Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia*. II. *Supranume provenite din porecle și nume de localități*, în CL, VII (1962), nr. 2, p. 324—325 (cu exemplele *Dida*, *Fiu* și *Zbriganțul*); Ion Nuță, *Porecle și supranume de femei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară“, Iași, t. XX, 1969, p. 200 (cu exemplele *Găvănoaia* și *Slana*).

i s-a spus, în zona limitrofă a ținutului, la Gecazul de Sus, Alba, *Băsălaga*, deoarece acest cuvânt dialectal revenea mereu în graiul său. La Stroiști, aproape de Suceava, cu 55 de ani în urmă (după materialul „Chestionarului IV”), unui țaran originar din satul învecinat, Bălăceana, i se zicea *Cirnea*, poreclă sugerată de faptul că bălăcenii obișnuiau să spună, în loc de „vino încoace!”, „*cirne* încoace!”.

O familie din satul Șopteriu, jud. Bistrița-Năsăud, din zona Cîmpiei Transilvaniei, a primit, cam cu un veac și ceva în urmă, porecla *Cocoradă*. Motivarea denumirii era aceea că un strămoș, originar dintr-un sat de pe valea râului Șieu, deci dintr-o zonă ceva mai îndepărtată, în loc de *palaneț*, folosea des cuvîntul *cocoradă*, probabil și fiindcă aceasta îi era mîncarea preferată. O femeie care avea în vorbire cuvîntul *piță* (necaracteristic localității unde s-a stabilit), în loc de „carne”, a primit numele de ocară *Pițăloaia*, la Nepos, în ținutul Năsăudului.

Vorbitorii unei anumite localități remarcă însă și faptul că unii dintre consătenii lor, ce au locuit mai mult timp în alte părți, și-au schimbat felul de a vorbi, în ce privește ritmul vorbirii, accentul sau prin substituirea unor cuvinte și expresii din graiul lor de baștină. Astfel au rezultat porecelele *Olteanu* (Voinști, jud. Vaslui, a. 1978), dată cuiva care, după ce a fost plecat prin Oltenia, „și-a schimbat graiul”. De la Răchita, jud. Alba, sat situat nu prea departe de lumca râului Sebeș, autorul a înregistrat porecla *Regățeanu* (a. 1958), indicîndu-se de către informator faptul că persoana desemnată „vorbește iute ca *regățenii*” (*regățean* fiind „denumirea dată, după primul război mondial, locuitorilor Vechiului Regat”); este vorba aici despre „regățenii” din Oltenia sau Muntenia, cu care sebeșenii au avut frecvente legături.

4) Raportul între graiuri și limba literară, reflectînd contradicțiile dintre norma literară și sistemul graiurilor pe care le influențează, are și în domeniul porecelor reflexe interesante.

Următoarele exemple relevă modul în care, datorită intenției vorbitorilor de a evita o exprimare presupusă neliterară, se ajunge la *hiperurbanism* (sau forme *hipercorecte*), fenomenul apărînd în vorbirea oamenilor mai puțin culti, dar cu pretenții. La Bălăbănești, în zona Bîrladului, exista, cu un deceniu în urmă, un țaran ce rostea *libean* în loc de *lighean*. Făcînd haz de această rostire, niște consăteni i-au născocit și lui porecla *Biță*, echivalent ironic al numelui *Ghiță*. La Ibănești, Mureș, există cineva poreclit *Fizmuță*, deoarece „cîm o fost la școală, o vrut să zică domnește *șizmă* (= cizmă), da n-o zis cum trebe” (com. prof. Zaharie Ambruș, a. 1979).

Nivelul imediat următor, corelat strîns cu situațiile comentate mai înainte, este cel al inovatorilor din mediul sătesc (uneori și din cel suburban) care se consideră ieșiți din mediul lor și superiori consătenilor, prin aceea că au avut la orașe, temporar, alte ocupații decît ale țăranilor, că au devenit mai culti, orașenizați. Uneori poate fi vorba și de țărani care vor să marcheze și lingvistic o detașare în poziția lor socială, în comparație cu a altor săteni. De aici și schimbările în îmbrăcăminte sau etalarea vorbirii lor pretins literare. Poate fi vorba însă, uneori, și de persoane care, absențind mult din mediul lor, s-au obișnuit cu alt registru lingvistic. În marea majoritate a cazurilor e vorba de pături sociale intermediare, cu o cultură sumară, situate profesional și social între sat și oraș. Sursa incitantă pentru poreclire este însă contrastul între pretențiile sociale și culturale și reflectarea neadecvată a acestor pre-

tenții în limbaj. Respectivii, fiind niște pionieri *sui-generis* ai difuzării formelor literare, sînt considerați de consătenii lor ca insuficient de competenți pentru rolul ce și-l asumă, intervenind și tendința de a ridiculiza, de pe poziția graiului local, amalgamarea în vorbire a normei literare cu cea dialectală. Porecele ivite din asemenea situații se referă la cuvinte și expresii utilizate de vorbitorii respectivi, începînd cu formulele de adresare, salut, scuză, necaracteristice graiului local.

Referindu-ne la astfel de exemple, începem comentariul cu porecla *Ridicul*, de la Dor Mărunt, jud. Călărași. Porecla s-a ivit atunci cînd, fiind într-un anturaj, un cetățean le-a propus celorlalți: „hai să vorbim mai *ridicul*“; intenția lui a fost să spună „mai *radical*“ (com. prof. Zamfir N. Gheorghe, anul 1979). Dinspre cealaltă extremă a teritoriului românesc, din satul suburban Ghenetea, aparținător orașului Marghita din Bihor, ne-a parvenit porecla *Sacramentu*, a unui cetățean care folosea acest cuvînt fără să-l înțeleagă nici el și nici alți localnici. Un caz mai deosebit de poreclire este cel al unui țaran mai simplu din satul Chiuești, la nord de Dej, care după ce se înscrisese în cooperativa agricolă de producție, s-a supărat cînd un alt țaran din sat, ajuns brigadier, l-a trimis la muncă cu un aer de superioritate, folosind în contextul respectiv și conjuncția *însă*, netipică graiului local. Țăranul a rămas nedumerit, povestind altora cum brigadierul nu i s-a adresat în mod firesc, ba încă „i-o zis și pe domnește, cu vorba *însă*“; dar porecla *Însă* i-a rămas tot țaranului și nu brigadierului (com. prof. Liviu Cristureanu, a. 1965).

Cînd o persoană difuzează formule de adresare, de salut sau de scuză preluate din limba literară, poate fi poreclită după cum urmează. De exemplu, *Mătăloaia* e numită așa pentru faptul că, după ce a slujit mulți ani la București, revenită acasă, se adresa altora cu cuvîntul *matale* (a. 1967). Altă fostă servitoare, reîntoarsă în satul de baștină (Lac, jud. Cluj), a pretins ca nimeni să nu-i mai zică *lele*, ci *tanti*, de unde și porecla *Tanti Margareta*. La Orman, lângă Gherla (anul 1970), unui sătean i-a venit ideea să le zică celorlalți *colega*, de unde i s-a scornit porecla *Legea* (a. 1972). Inovatori au fost și cei denumiți ulterior *Pardon*, la Alunu, jud. Hunedoara (a. 1967), ca și *Serus* din Nima, Cluj, cel care a introdus cam cu vreun sfert de veac în urmă acest salut (variantă populară a lui *servus*), obișnuit actualmente printre țărani tineri din multe sate ardelenesti.

După expresii repetate, înregistrăm două porecle omonime, date unor oameni rebotezați *Vasăzică*, unul în nordul Ardealului la Gilgău, Sălaj (a. 1966), și altul tocmai la Mierlești, Olt, în vestul Munteniei (a. 1967), precum și porecla *Verbal* din Rîfov, Prahova (a. 1978).

În fine, un ultim exemplu ne dovedește că și elementele de argou (preluate poate din vocabularul elevilor și studenților), asimilate cuvintelor literare, pot deveni porecle, ca în cazul lui *Mișto* din Bunești, de lângă Gherla, poreclitul fiind „un tînăr fălos, ce se lăuda oricînd și oricui că el e *mișto*“ (a. 1972).

Materialul prezentat, care constituie un adevărat itinerar lingvistic sau o „poveste a vorbei“, pledează pentru corelarea studiilor de onomastică și dialectologie. Porecele comentate fiind niște metafore-simbol, sînt totodată interesante revelații din domeniul metalimbajului prin care putem diagnostica, dintr-un anumit punct de vedere, raporturile interdialectale, precum și stadiile de penetrație a limbajului literar în graiurile populare.

RAPPORTS ENTRE LA DIALECTOLOGIE ET L'ANTHROPONYMIE RÉFLÉCHIS
PAR LES SOBRIQUETS

RÉSUMÉ

L'étude, basée sur les sobriquets roumains recueillis de toutes les régions du pays, révèle quatre aspects :

1) La réflexion exacte dans les sobriquets des particularités dialectales (phonétiques ou lexicales), sauf les raretés, est un aspect relativement insignifiant.

2) L'usure des particularités dialectales se reflète parfois dans les sobriquets accordés aux personnes qui gardaient dans leur langage ce que les gens du pays considéraient déjà de véritables archaïsmes dialectaux.

3) Les différences dialectales se reflètent dans les sobriquets constitués de régionalismes inconnus par les gens du pays. Parfois, l'on ironise par les sobriquets les gens du pays, qui ont habité temporairement dans d'autres contrées, d'où ils ont acquis, dans leur langage, d'autres régionalismes. En d'autres cas, les surnommés sont des gens qui sont récemment venus dans une localité, et qui n'ont pas renoncé à certaines des particularités de leur patois habituel.

4) Les surnoms des gens de la même condition sociale (souvent des paysans ou demi-paysans) reflètent aussi l'impact de la norme littéraire sur les patois ; ce sont des sobriquets qui étalent des prononciations hypercorrectes ou des mots littéraires prétentieux (même précieux) non encore entendus par les gens du pays. L'étude des sobriquets peut conduire à une véritable „histoire de la parole“ ; en effet, on peut diagnostiquer ainsi simultanément les contrastes inter-dialectales et le degré de pénétration du langage littéraire dans les patois.

*Facultatea de Filologie
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31*